

Analýza nástrojov na ochranu a zachovanie historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny

Špulerová, J.: *Analyses of Tools for Protection and Conservation of Historical Structures of Agricultural Landscape. Životné prostredie*, 2011, 45, 1, p. 22 – 29.

The landscape in general is an object of several national policy documents. Even if there are not specific policies intended to preserve/to manage cultural value in agricultural landscapes, some documents are partially or more focused on historic agricultural landscapes, and their conservation, management and landscape planning, e. g. National law: The Act on Nature and Landscape Protection, The Act on the Protection of Cultural Heritage, The Conceptual Framework of Agricultural Development for 2007 – 2013, The Conceptual Framework of Nature and Protection (2006), The Rural Development Programme of the SR for 2007 – 2013, The National Environmental Action Plan (NEAP II 2004), The Proposal for the Implementation of The European Landscape Convention in the SR (2005) etc. The aim of maintenance of historic agricultural landscape is not strict conservation, but preservation, protection and restoration of cultural and natural value of the area, and preservation of characteristic view and vista in accordance with sustainable development. Integration of sustainable development is dependent on tools and funding schemes, that should contribute to biodiversity conservation, optimisation of land use and improving the management of agricultural landscapes, and ultimately to rural and environmental sustainable development.

Key words: historic agricultural landscape, landscape planning, management policy tools

Poľnohospodárska krajina zaberá 49,31 % Slovenska (Klinda, Lieskovská a kol., 2010) a má dôležité postavenie ako z hľadiska produkčného potenciálu, tak i z ekologického hľadiska. Poľnohospodárska krajina významne prispieva k diverzite kultúrnej krajiny, ktorá je odrazom geografickej polohy, kultúrno-historického a politicko-hospodárskeho vývoja, a tiež je podmienená rôznorodosťou prírodných podmienok – geologických, geomorfologických, klimatických atď. Špecifickými prvkami, ktoré významne prispievajú k zvyšovaniu biodiverzity krajiny, sú zachované historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny (HŠPK), ktoré neboli zasiahnuté procesom kolektivizácie a intenzifikácie poľnohospodárstva a v súčasnosti stoja na okraji záujmu spoločnosti (Štefunková, Dobrovodská, 1998; Dobrovodská, 2000). Predstavujú ich prvky orných pôd a trvalých poľnohospodárskych kultúr, ktorých tvar, členenie, orientácia, veľkosť, typ využitia, poľno-

hospodárske formy reliéfu – medze a ďalšie vlastnosti – ako aj regionálne či lokálne odlišnosti, charakterizujú osobitné typy krajinných štruktúr. Historické krajinné štruktúry sú zobrazené aj v Atlase krajiny Slovenskej republiky (2002). Tieto územia predstavujú regióny s osobitou kombináciou prírodnej a kultúrnej diverzity, vrátane vysokej vizuálnej kvality krajiny (Štefunková, Cebecauer, 2006). Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny, ktoré majú ráz kultúrno-historickej krajiny, ostali zachované predovšetkým v marginálnych, menej dostupných územiach s extrémnymi prírodnými podmienkami.

Tieto územia sa dnes vďaka opúšťaniu stávajú vzácnymi. Vo väčšine krajín Európskej únie nie sú predmetom špeciálnej ochrany. Chýba tiež komunikácia medzi organizáciami ochrany prírody a ochrany kultúrnej krajiny. Tento príspevok sa zaoberá analýzou existujúcich nástrojov a prostriedkov, ktoré by mohli

podporiť zachovanie HŠPK na Slovensku a prispieť tak k ich ochrane.

Právne nástroje manažmentu poľnohospodárskej krajiny

Ochrana biodiverzity poľnohospodárskej krajiny a jej historických štruktúr je zakotvená v legislatíve a vyplýva z mnohých národných a medzinárodných dohovorov (*Dohovor o biologickej diverzite, Európsky dohovor o krajine, Dohovor o ochrane svetového a kultúrneho dedičstva, Rámcová smernica o vode* a pod.). V nadväznosti na ich plnenie prijala Slovenská republika mnoho strategických, koncepčných a programových dokumentov, ktoré zahŕňajú ochranu, manažment alebo plánovanie krajiny. Aj keď v súčasnosti neexistuje žiaden právny nástroj zameraný na ochranu a manažment kultúrnych hodnôt v poľnohospodárskej krajine, niektoré dokumenty sa tejto oblasti čiastočne dotýkajú (tab. 1).

Národná legislatíva

Zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny

Úlohou zákona je upravovať práva a povinnosti pri ochrane prírody a krajiny s cieľom prispieť k zachovaniu rozmanitosti podmienok a foriem života na Zemi, utvárať podmienky na trvalé udržiavanie, obnovenie a racionálne využívanie prírodných zdrojov, záchranu prírodného dedičstva, charakteristického vzhľadu krajiny a na dosiahnutie ekologickej stability. Zákon sa vzťahuje na ochranu prírody a krajiny na území Slovenska. Pre územnú ochranu sa ustanovuje päť stupňov

ochrany. Rozsah obmedzení sa so zvyšujúcim stupňom ochrany zväčšuje. Zvýšená územná ochrana sa vzťahuje predovšetkým na biotopy a ohrozené druhy.

Niektoré časti poľnohospodárskej krajiny s charakteristickými znakmi môžu byť vyhlásené za chránené územia, ako to vyplýva z definícií chránených území (§ 17 tohto zákona):

- *Chránená krajinná oblasť (CHKO)* – rozsiahlejšie územie, spravidla o výmere nad 1 000 ha, s rozptýlenými ekosystémami, významnými pre zachovanie biologickej rozmanitosti a ekologickej stability, s charakteristickým vzhľadom krajiny alebo so špecifickými formami historického osídlenia.
- *Prírodná pamiatka* – bodové, líniové alebo iné maloplošné ekosystémy, ich zložky alebo prvky, spravidla o výmere do 50 ha, ktoré majú vedecký, kultúrny, ekologický, estetický alebo krajinnotvorný význam.
- *Chránený krajinný prvok* – významný krajinný prvok, ktorý plní funkciu biocentra, biokoridoru alebo interakčného prvku najmä miestneho alebo regionálneho významu.

Obsah dokumentácie programov starostlivosti o chránené územia definuje vyhláška MŽP SR č. 492/2006 Z. z.

Strategické ciele ochrany prírody a krajiny a opatrenia na ich dosiahnutie v súlade so zákonom č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny na obdobie desiatich rokov určuje *Koncepcia ochrany prírody a krajiny* ako základný programový dokument, ktorý schválila vláda SR v roku 2006. Predmetom ochrany sú najmä chránené územia, osobitná pozornosť sa venuje biotopom európskeho významu. Zo strategických cieľov rozvoja

Tab. 1. Prehľad právnych nástrojov, ktoré sa čiastočne dotýkajú ochrany kultúrnych hodnôt v poľnohospodárskej krajine

Národná legislatíva	- zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov - zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov - zákon č. 220/2004 Z. z. o ochrane a využívaní poľnohospodárskej pôdy - zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku v znení neskorších predpisov - zákon č. 24/2006 Z. z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie a o zmene a doplnení niektorých zákonov - zákon č. 274/2006 Z. z. o podpore v pôdohospodárstve a rozvoji vidieka - zákon č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí v znení neskorších predpisov - zákon č. 128/1991 Zb. o štátnom fonde životného prostredia SR v znení neskorších predpisov - zákon č. 330/1991 Zb. o pozemkových úpravách, usporiadaní pozemkového vlastníctva, pozemkových úradoch, pozemkovom fonde a o pozemkových spoločenstvách v znení neskorších predpisov - zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja - zákon č. 543/2007 Z. z. o pôsobnosti orgánov štátnej správy pri poskytovaní podpory v pôdohospodárstve a rozvoji vidieka v znení neskorších predpisov
Strategické a koncepčné dokumenty na národnej úrovni	- Stratégia, zásady a priority štátnej environmentálnej politiky (1993) - Národný environmentálny akčný program I, II (1996, 1999) - Koncepcia rozvoja vidieka (1998) - Plán rozvoja vidieka (1999) - Koncepcia územného rozvoja Slovenska (2001) - Koncepcia ochrany prírody a krajiny (2006) - Koncepcia rozvoja pôdohospodárstva na roky 2007 – 2013 - Program rozvoja vidieka SR 2007 – 2013
Dokumenty implementujúce medzinárodné stratégie	- Návrh na implementáciu Európskeho dohovoru o krajine v SR (2005) - Národná stratégia ochrany biodiverzity na Slovensku (1997) - Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR (2001)

a opatrení na ich dosiahnutie, ktoré sa môžu dotýkať HŠPK, možno spomenúť najmä tieto:

- zachovať a vytvárať podmienky na udržanie ekologickej stability krajiny;
- vytvoriť podmienky a východiská na revitalizáciu a tvorbu krajiny.

Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu

Záchrana, obnova a využitie prvkov kultúrneho dedičstva vyplývajú zo zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, ktorý upravuje podmienky ochrany kultúrnych pamiatok a pamiatkových území v súlade s vedeckými poznatkami a na základe medzinárodných zmlúv v oblasti európskeho a svetového kultúrneho dedičstva, ktorými je SR viazaná. Predmetom ochrany je pamiatkový fond, ktorý je chápaný ako súbor hnutelných a nehnuteľných vecí vyhlásených podľa tohto zákona za národné kultúrne pamiatky, pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny. Pamiatkové územie je sídelný územný celok alebo krajinný územný celok sústredených pamiatkových hodnôt alebo archeologických nálezov, ktorý je z dôvodu ich ochrany podľa tohto zákona vyhlásený za pamiatkovú rezerváciu alebo pamiatkovú zónu. Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny s historickým sídelným usporiadaním môžu spadať do kategórie pamiatková rezervácia alebo pamiatková zóna:

- *Pamiatková rezervácia* je územie s uceleným historickým sídelným usporiadaním a veľkou koncentráciou nehnuteľných kultúrnych pamiatok alebo územie so skupinami významných archeologických nálezov a archeologických nálezísk, ktoré možno topograficky vymedziť.
- *Pamiatková zóna* je územie s historickým sídelným usporiadaním, územie kultúrnej krajiny s pamiatkovými hodnotami alebo územie s archeologickými nálezmi a archeologickými náleziskami, ktoré možno topograficky vymedziť.

Vyhláška MK SR č. 253/2010 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, bližšie špecifikuje obsah dokumentácie urbanisticko-historického výskumu. V rámci tejto výskumnej dokumentácie by mali byť rozpracované aj požiadavky na ochranu, obnovu a prezentácie hodnôt územia, spomedzi ktorých vyberáme tie, ktoré sa môžu priamo dotýkať HŠPK:

- primerané funkčné využitie územia rešpektujúce hodnoty územia a pamiatok nachádzajúcich sa na tomto území;
- zachovanie, údržbu a regeneráciu historického pôdorysu vo vzťahu k pamiatkam a hodnotám územia;
- zachovanie charakteristických pohľadov a priehľadov na zachovanie siluety a panorámy;
- zachovanie, ochranu a regeneráciu historickej zelene a ďalších kultúrnych a prírodných hodnôt územia.

Kultúrnu pamiatku alebo pamiatkové územie môže ministerstvo z vlastného podnetu, na podnet pamiatkového úradu alebo inej právnickej alebo fyzickej osoby navrhnúť na zápis do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO za podmienok ustanovených v medzinárodnej zmluve.

Zákon č. 220/2004 Z. z. o ochrane a využívaní poľnohospodárskej pôdy

Predmetom zákona je ochrana vlastností a funkcií poľnohospodárskej pôdy a zabezpečenie jej trvalo udržateľného obhospodarovania a poľnohospodárskeho využívania, ako aj ochrana environmentálnych funkcií poľnohospodárskej pôdy, ktorými sú produkcia biomas, filtrácia, neutralizácia a premena látok v prírode, udržiavanie ekologickeho a genetického potenciálu živých organizmov v prírode. Aj keď zákon nevenuje osobitnú pozornosť ochrane a zachovaniu charakteristických krajinných prvkov poľnohospodárskej krajiny, HŠPK plnia významnú úlohu pri ochrane poľnohospodárskej pôdy pred eróziou a ich obhospodarovanie prispieva k trvalej a účinnej protieróznej ochrane poľnohospodárskej pôdy, ktorú je vlastník alebo užívateľ povinný vykonávať podľa tohto zákona.

Zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku

Zachovanie kultúrno-historických hodnôt územia je zahrnuté aj v zákone o územnom plánovaní. Novela tohto zákona č. 237/2000 Z. z. uvádza: „územným plánovaním sa sústavne a komplexne rieši priestorové usporiadanie a funkčné využívanie územia, určujú sa jeho zásady, navrhuje sa vecná a časová koordinácia činností ovplyvňujúcich životné prostredie, ekologickú stabilitu, kultúrno-historické hodnoty územia, územný rozvoj a tvorbu krajiny v súlade s princípmi trvalo udržateľného rozvoja“. Územné plánovanie vytvára predpoklady na trvalý súlad všetkých činností v území s osobitným zreteľom na starostlivosť o životné prostredie, dosiahnutie ekologickej rovnováhy a zabezpečenie trvalo udržateľného rozvoja, na šetrné využívanie prírodných zdrojov a na zachovanie prírodných, civilizačných a kultúrnych hodnôt. Zdôrazňuje sa ekologicky optimálne priestorové usporiadanie a funkčné využívanie územia, využívanie prírodných zdrojov a únosné zaťaženie územia. Do popredia vystupujú krajinnoekologické problémy rovnováhy a tvorba krajiny na základe citlivých úprav a vyvážených zásahov ľudí do krajiny (asanácie, rekonštrukcie, rekultivačné zásahy do krajiny atď.).

Zákon č. 24/2006 Z. z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie

Zákon v znení neskorších predpisov upravuje postup odborného a verejného posudzovania predpokladaných vplyvov na životné prostredie pre plánované strategické

dokumenty a navrhované činnosti. Pri posudzovaní vplyvov sa zohľadňujú aj osobitosti a estetické pôsobenie scenérie krajiny a jej využívanie, pričom sa posudzujú aj vplyvy navrhovanej činnosti v dotknutom území na štruktúru a využívanie krajiny, ako aj vplyvy na ňu samotnú. Súčasťou posudzovania sú aj vplyvy na scenériu, jej typ, osobitosť a estetické pôsobenie.

Zákon č. 274/2006 Z. z. o podpore v pôdohospodárstve a rozvoji vidieka

Zákon upravuje pôsobnosť Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR a Pôdohospodárskej platobnej agentúry pri poskytovaní:

- dotácií v poľnohospodárstve, potravinárstve a lesnom hospodárstve z prostriedkov štátneho rozpočtu;
- podpory pre pôdohospodárstvo, rozvoj vidieka a rybné hospodárstvo.

Strategické a koncepčné dokumenty na národnej a medzinárodnej úrovni

Národný environmentálny akčný program (NEAP II, 1999)

NEAP II vychádza z environmentálnej situácie na Slovensku a nadväzuje na *Stratégiu, zásady a priority štátnej*

environmentálnej politiky (uznesenie NR SR č. 339/1993 a uznesenie vlády SR č. 619/1993) a prvý *Národný environmentálny akčný program* (NEAP I), schválený uznesením vlády SR č. 350/1996. Jeho hlavnou úlohou je spresnenie východísk a sformulovanie nových (upravených) cieľov a opatrení na ich realizáciu tak, aby došlo k zjednotenému koncepčnému riešeniu environmentálnych problémov pri zohľadnení odvetvových i regionálnych špecifik.

NEAP II obsahuje návrh opatrení investičného, programového, koncepčného, legislatívneho, administratívneho i výchovno-vzdelávacieho charakteru. Jednotlivé opatrenia sa členia podľa sektorov podobne ako pri dokumente *Stratégia, zásady a priority štátnej environmentálnej politiky* (1993).

Vybrané opatrenia dotýkajúce sa ochrany a manažmentu poľnohospodárskej krajiny sú tieto: (Starostlivosť o prírodu a krajinu a územný rozvoj – Sektor E):

- zvýšenie kvality životného prostredia mestskej a vidieckej krajiny, realizácia kultúrno-spoločenských a environmentálnych hľadísk tvorby prostredia pri preferovaní záchranu schátraných nehnuteľných kultúrnych pamiatok, realizácia programov starostlivosti a vypracúvanie nomináčnych projektov lokalít SR zahrnutých alebo navrhovaných do Svetového dedičstva;

Zachované mozaiky trvalých trávnych porastov a valov v obci Zábiedovo (2009). Foto: Jana Špulerová

- uplatňovanie zvýšenej ochrany a racionálneho využívania prírodných zdrojov oceňovaných podľa ich environmentálnej hodnoty, verejnoprospešnej funkcie, orientovanie vedy a techniky na riešenie komplexných environmentálnych problémov v zmysle princípov trvalo udržateľného rozvoja.

Koncepcia rozvoja pôdohospodárstva na roky 2007 – 2013

Koncepcia formuluje základné strategické ciele, zámery a priority rezortu pôdohospodárstva v strednodobom časovom horizonte do r. 2013. Nadväzuje na *Programové vyhlásenie vlády SR*, ktoré označuje pôdohospodárstvo za prioritu vládnej politiky, na *Stratégiu konkurencieschopnosti SR do roku 2010* (Lisabonská stratégia pre Slovensko) a na *Göteborgskú stratégiu* (Stratégia EÚ pre trvalo udržateľný rozvoj). *Koncepcia pre poľnohospodárstvo a potravinárstvo* vychádza zo *Spoločnej poľnohospodárskej politiky EÚ*, z finančných limitov stanovených pre rozpočtové obdobie 2007 – 2013 a zo základných noriem financovania tejto politiky.

V rámci priority Európskeho spoločenstva zameranej na zlepšenie životného prostredia a krajiny je hlavným cieľom SR zachovanie biodiverzity, kvality vody, pôdy a zmiernenie dosahov klimatických zmien. Dôraz sa kladie na trvalo udržateľné poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo vo vidieckych oblastiach. Najvyššiu pridanú hodnotu prinesie podpora nasledovných kľúčových činností:

- zachovanie biodiverzity na vidieku prostredníctvom zavedenia vhodných poľnohospodárskych a lesohospodárskych postupov šetrných k životnému prostrediu;
- zachovanie poľnohospodárstva v znevýhodnených oblastiach;
- zavedenie vhodných poľnohospodárskych a lesohospodárskych postupov prispievajúcich k zmierneniu klimatických zmien, ako aj k samotnému prispôsobeniu sa vplyvom klimatických zmien;
- ekologické poľnohospodárstvo.

Európsky dohovor o krajine

Novým nástrojom osobitne zameraným na ochranu, manažment a plánovanie krajiny je *Európsky dohovor o krajine*, ktorý prijala Rada Európy vo Florencii 20. októbra 2000. Po jeho ratifikácii desiatimi krajinami vstúpil do platnosti 1. marca 2004, Slovensko pristúpilo k Dohovoru v roku 2005. Ministerstvo životného prostredia SR vypracovalo *Návrh na zabezpečenie podmienok pre implementáciu Európskeho dohovoru o krajine v SR*.

Jedným z cieľov dohovoru v rámci všeobecných opatrení je identifikovať vlastné typy krajiny s cieľom zlepšiť úroveň poznania krajiny. Zmluvné krajiny majú povinnosť analyzovať vlastné typy krajiny na celom svojom území, analyzovať ich charakteristiky,

zaznamenávať ich zmeny a vyhodnocovať ich. Poznanie a identifikácia jednotlivých krajinných typov umožní posilnenie starostlivosti o rozmanitosť krajinných typov Slovenska a biodiverzitu krajiny. Je nevyhnutným predpokladom strategického plánovania a účinnej ochrany regionálne špecifického krajinného rázu.

Národná stratégia ochrany biodiverzity na Slovensku

Dohovor o biologickej diverzite bol prijatý v roku 1992 v Nairobi a podpísaný na Konferencii OSN o životnom prostredí a rozvoji UNCED 1992 v Rio de Janeiro, platnosť nadobudol 29. decembra 1993. Vláda SR súhlasila s prístupím k Dohovoru v máji 1993, zmluvnou stranou sa stala v roku 1994. Jeho hlavné ciele sú:

- ochrana biologickej diverzity;
- trvalo udržateľné využívanie jej zložiek;
- spravodlivé a rovnocenné rozdeľovanie prínosov z využívania genetických zdrojov.

V *Národnej stratégii ochrany biodiverzity na Slovensku* (1997) je spracovaných 24 cieľov, z nich vyberáme iba tie ciele a aktivity, ktoré sa priamo dotýkajú biodiverzity HŠPK:

- strategické smery: rozšíriť poznanie o stave zložiek biologickej diverzity (*cieľ 1 – Identifikácia stavu zložiek biologickej diverzity*);
- strategické smery: identifikovať procesy ohrozujúce biodiverzitu a zhodnotiť ich dopad (*cieľ 2 – Kontrola procesov negatívne ovplyvňujúcich biologickú diverzitu*);
- strategické smery: podporiť prípravu a realizáciu národných a miestnych plánov rozvoja turistiky, ktoré budú rešpektovať únosnosť prostredia a miestnych komunít, spoločne s inštitúciami zaoberajúcimi sa turizmom a využívaním prírodných zdrojov (*cieľ 11 – Podpora koncepcie ekologicky vhodného a trvalo udržateľného turistického podnikania*).

Finančné mechanizmy

Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny ostali zachované najmä v marginálnych oblastiach, často s nepriaznivými prírodnými pomermi pre poľnohospodárstvo. Obhospodarovanie a zachovanie charakteru krajiny s prítomnosťou HŠPK preto v mnohých prípadoch závisí od dotácií alebo iných finančných podpôr. Z existujúcich finančných mechanizmov vyberáme zoznam takých, ktoré možno uplatniť v daných územiach.

Program rozvoja vidieka

Program vychádza zo *Spoločnej poľnohospodárskej politiky EÚ*, ktorá svoju pozornosť zameriava na: (1) zvyšovanie konkurencieschopnosti poľnohospodárstva a lesného hospodárstva, (2) zlepšenie životného prostredia a krajiny, (3) kvalitu života vo vidieckych oblastiach a diverzifikáciu vidieckeho hospodárstva.

Slovenskí poľnohospodári môžu každoročne žiadať o priame podpory. Podmienky na ich poskytovanie upravuje legislatíva EÚ a SR. Priame podpory sa vyplácajú zo štátneho rozpočtu SR a refundujú z rozpočtu EÚ, doplnkové priame platby sa vyplácajú zo štátneho rozpočtu SR. Zoznam aktuálnych priamych podpôr je nasledovný:

- zo zdrojov *Európskeho poľnohospodárskeho záručného fondu (EPZF)*: jednotná platba za plochu (*Single Area Payment Scheme – SAPS*), platba za pestovanie energetických plodín, osobitná platba za cukor, osobitná platba za ovocie a zeleninu, prechodná platba za rajčiaky;
- zo zdrojov *Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka (EPFRV)*: podpora v znevýhodnených oblastiach (*Less Favoured Areas – LFA*), agroenvironmentálne platby, podpora v územiach európskeho významu na poľnohospodárskej pôde, platba za životné podmienky zvierat, platba za prvé zalesnenie poľnohospodárskej pôdy, lesnícko-environmentálna platba, podpora na lesné pozemky v územiach európskeho významu;
- zo štátneho rozpočtu SR doplnkové priame platby (doplnková platba za plochu, platba za chmeľ, platba za veľké dobytčie jednotky).

Platba SAPS je hlavným dotačným nástrojom v poľnohospodárstve v nových členských štátoch EÚ. Platba sa poskytuje na ha poľnohospodárskej pôdy, na ktorej sa dodržiavajú dobré poľnohospodárske

a environmentálne podmienky. V nových členských štátoch nahradila všetky iné priame platby. Jej účelom je stabilizovať príjmy farmárov, posilniť ich konkurencieschopnosť a orientáciu na trh.

Štrukturálne fondy

Štrukturálne fondy sú nástroje štrukturálnej politiky, ktoré EÚ využíva na dosiahnutie svojich prioritných cieľov. Ide o rozvoj zaostávajúcich regiónov postihnutých reštrukturalizáciou priemyslu, o podporu hospodárskej a spoločenskej premeny oblastí s vážnymi štrukturálnymi ťažkosťami, o rozvoj ľudských zdrojov a dopravnej infraštruktúry, ako aj o zlepšovanie životného prostredia. Pre obdobie 2007 – 2013 sa regionálna politika realizuje prostredníctvom týchto štrukturálnych fondov:

- *Európsky fond regionálneho rozvoja (EFRR)* pomáha znižovať regionálne rozdiely v rámci EÚ. Je zameraný hlavne na podporu trvalo udržateľného integrovaného regionálneho a miestneho rozvoja a zamestnanosti, zlepšenie konkurencieschopnosti a územnej spolupráce.
- *Európsky sociálny fond (ESF)* prispieva k prioritám EÚ, pokiaľ ide o posilňovanie hospodárskej a sociálnej súdržnosti prostredníctvom zlepšovania možnosti zamestnania sa a pracovných príležitostí.
- *Kohézny fond (KF)* je zameraný na podporu veľkých infraštruktúrnych projektov v oblasti životného prostredia a transeurópskych dopravných sietí.

Tradične obhospodarované lúky v Revúckej vrchovine (2009). Foto: Jana Špulerová

- *Európske zoskupenie pre územnú spoluprácu (EZÚS)* je novým cieľom kohéznej politiky EÚ, ktorá sa zameriava na dosiahnutie vyrovnanej integrácie rôznych území EÚ prostredníctvom podpory spolupráce regiónov. Cieľom zoskupenia je uľahčovať a podporovať cezhraničnú, nadnárodnú a medziregionálnu spoluprácu.

Programy medzinárodnej spolupráce

Programy medzinárodnej spolupráce zamerané najmä na cezhraničnú spoluprácu a podporu regiónov sú nasledovné:

- *Programy podporované EFRR*, ktoré sa zameriavajú na cezhraničnú spoluprácu medzi Slovenskou a Českou republikou, Poľskom, Maďarskom, Rakúskom.
- *Medzinárodný Vyšehradský fond*, ktorého poslaním je podpora kultúrnych, vedeckých, výskumných a vzdelávacích projektov smerujúcich k posilňovaniu regionálnej spolupráce medzi Slovenskom, Českom, Poľskom a Maďarskom. Fond podporuje činnosti v oblastiach kultúrnej spolupráce, vedeckej výmeny a výskumu, vzdelávania, cezhraničnej spolupráce a turizmu.

Iné národné granty a programy

- *Program obnovy dediny (POD)* je v Európe pomerne rozšírenou iniciatívou na revitalizáciu vidieka, na Slovensku sa realizuje od roku 1997. Jeho cieľom je podnietiť aktivity vidieckych obyvateľov. Program sa zameriava aj na obnovu miestnych kultúrnych tradícií a rozvoj tradičného hospodárenia a remesiel, obnovu vzhľadu obcí a starostlivosť o stavebný fond. Jeho významnou súčasťou je obnova poľnohospodárskej krajiny a zabezpečenie ochrany prírody a tvorby životného prostredia.
- *Dedina roka* je program, súťaž, ktorú organizuje Slovenská agentúra životného prostredia pod gesciou MŽP SR s podporou Environmentálneho fondu a v spolupráci so Spolkom pre obnovu dediny a Združením miest a obcí Slovenska. Hlavnými cieľmi sú posilnenie a integrácia poľnohospodárstva a lesného hospodárstva v regionálnom kontexte, zachovanie a rozvoj tradičných miestnych remeselných zručností, ekologicky únosné zaobchádzanie s vodami a energiami (zdroje, využívanie, nakladanie s odpadmi), ako aj využívanie druhotných surovín, symbióza hodnotného starého a nového moderného stavebného fondu, miestne typický a zdrojovo transparentný rozvoj sídla, rozvoj a udržiavanie kultúrnej krajiny v ekologických súvislostiach, posilnenie identity a sebauvedomenia obyvateľov dediny.
- *Nadácia Ekopolis* ponúka grantové programy, v ktorých projekty získavajú podporu v otvorenej súťaži. V spolupráci s firemnými partnermi ponúkajú napr. tieto grantové programy: PrieStory, Živé chodníky, Anketa Strom roka, Zelené oázy atď.

- *Nadácia SPP* bola založená Slovenským plynárenským priemyslom, a. s. Podporuje aktivity v rôznych oblastiach, medzi inými prispieva aj k rozvoju a ochrane kultúrnych hodnôt. Grantový program *Dedičstvo regiónov* je zameraný na podporu kultúrnych tradícií v regiónoch, na oživovanie kultúry vyzdvihovaním miestnych zvykov, remesiel, tradícií s cieľom zvyšovať kvalitu života obyvateľov v obciach a mestách, rozvíjať spoločenský život, reagovať na aktuálne potreby obcí, miest a regiónov a podporovať aktivity občanov.

Tieto a ďalšie finančné mechanizmy (*Karpatská nádácia, A-projekt* a i.) môžu byť nástrojom rozvoja vidieka a zachovania tradičného obhospodarovania založenom na princípoch trvalo udržateľného rozvoja, a tak súčasne môžu prispievať k zachovaniu charakteristického vzhľadu a diverzity historickej poľnohospodárskej krajiny, ako aj biodiverzity, ktorá sa viaže na HŠPK.

Potreba zachovania historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny

Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny sú ohrozované rôznymi tlakmi. Na jednej strane je to ústup od tradičného obhospodarovania a následná sukcesia, na druhej strane rozvojové tlaky výstavby, rozvoja turizmu a pod. Takáto situácia môže vážne ohroziť biodiverzitu, ktorá sa viaže na biotopy HŠPK. Integrácii zachovania a trvalo udržateľného rozvoja týchto vidieckych oblastí by mali napomôcť aj rôzne finančné mechanizmy, ktoré sa zameriavajú na rozvoj vidieka i regiónov, ochranu biodiverzity a pod.

Ochrana HŠPK nie je predmetom osobitnej ochrany ani podľa zákona č. 543/2002 Z. z. ani podľa inej legislatívy. Aj keď zatiaľ neexistuje špeciálna legislatíva zameraná na ochranu kultúrno-historických hodnôt poľnohospodárskej krajiny, niektoré oblasti poľnohospodárskej krajiny s charakteristickým vzhľadom krajiny alebo so špecifickými formami historického osídlenia možno zahrnúť podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny do siete chránených území so zvýšeným stupňom ochrany, ako chránená krajinná oblasť, prírodná pamiatka alebo významný krajinný prvok.

Cieľom ochrany a zachovania HŠPK nie je striktná ochrana, založená na obmedzeniach obhospodarovania, ale ochrana kultúrnych a prírodných hodnôt biotopov, ktoré sa vytvorili v týchto typoch poľnohospodárskej krajiny, ako aj zachovanie charakteristického vzhľadu a podpora funkcií a úžitkov, ktoré tieto formy predstavujú pre životné prostredie (kultúrno-historická, klimatická, protiérozna, estetická a i.). Ochrana historickej poľnohospodárskej krajiny chápeme v súlade s *Koncepciou ochrany prírody a krajiny*, kde by mala byť ochrana krajiny založená na

princípe zachovania územného systému ekologickej stability, ktorý zabezpečuje rozmanitosť podmienok a foriem života v krajine.

Prehodnotenie sústavy existujúcich chránených území je jedným z opatrení *Koncepcie ochrany prírody a krajiny*. Prioritou pri prehodnocovaní chránených území sa javia najmä biotopy národného alebo európskeho významu. Významným krajinným prvkom, za ktoré považujeme aj HŠPK, sa zatiaľ nevenuje dostatočná pozornosť. Poukazuje na to aj skutočnosť, že pri prehodnocovaní siete chránených území sa predmetom diskusií stávajú územia ako CHKO Kysuce alebo CHKO Biele Karpaty, ktorých výmera by sa mala redukovať. Na základe celoslovenského mapovania HŠPK, ktoré realizuje Ústav krajiny ekológie SAV v rámci projektu *Výskum a zachovanie biodiverzity v historických štruktúrach poľnohospodárskej krajiny Slovenska (2009 – 2011)*, tieto územia reprezentujú oblasti s najvyšším zastúpením HŠPK. Ide najmä o podhorskú alebo horskú oračínovo-lúčno-pasienkovú krajinu so zachovanými formami antropogénneho reliéfu (medze), ako aj typ krajiny s rozptýleným osídlením a ovocnými sadiami.

Problémom ochrany historickej poľnohospodárskej krajiny je nejasnosť kritérií a definovanie, čo by malo byť predmetom ochrany a prečo je potrebné daný typ krajiny zachovať a chrániť. Zaradenie HŠPK medzi významné krajinné prvky je v súlade s definíciou významných krajinných prvkov, keďže vytvárajú charakteristický vzhľad krajiny, často súčasne prispievajú k ekologickej stabilite územia a vyznačujú sa prítomnosťou remíz, alejí stromov na medziach.

Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu uvádza definíciu pamiatkovej hodnoty, ktorá je súhrnom významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany. Doposiaľ však žiadne územie s prítomnými HŠPK, ktoré majú významné historické a krajinné hodnoty, nie je podľa tohto zákona predmetom územnej ochrany.

* * *

Rôzne legislatívne dokumenty sa dotýkajú potreby ochrany historickej poľnohospodárskej krajiny. Hodnotenie a potreba ochrany a zachovania HŠPK sa premieta aj do mnohých územných a plánovacích dokumentov, často sú však iba vo všeobecnej rovine a zakladajú sa na interpretácii užívateľov a spracovateľov projektových dokumentácií.

Na tieto nedostatky poukazuje *Návrh na zabezpečenie podmienok pre implementáciu Európskeho dohovoru o krajine v SR (2005)*, z ktorého vyplývajú tieto vybrané úlohy dotýkajúce sa HŠPK:

- zabezpečiť spracovanie typológie krajiny – definovanie krajinnohistorického potenciálu a identifikácia typov krajiny SR podľa charakteristických znakov prírodného prostredia, využitia krajiny a kultúrno-historických hodnôt na základe metód typologickej a individuálnej regionalizácie na vybraných segmentoch krajiny;
- zabezpečiť vypracovanie metodiky hodnotenia krajinnohistorického potenciálu (hodnotovo významné vlastnosti krajiny a historické krajinné štruktúry);
- zabezpečiť participáciu verejnosti na identifikácii zvláštnych hodnôt krajiny, pri definovaní cieľovej kvality krajiny pre identifikované a vyhodnotené typy, odporúčania pre spôsoby využitia krajiny a možnosti jej revitalizácie (aplikácia metód a postupov na vybranom území);
- zabezpečiť mapovanie významných krajinných prvkov a historických štruktúr;
- zabezpečiť výmenu skúseností a metodológií pri identifikácii a hodnoteniach krajiny s ostatnými zmluvnými stranami;
- zabezpečiť hodnotenie stupňov zachovanosti a premeny krajiny, definovanie najviac ohrozených krajinných typov, faktorov ich degradácie a únosnosť územia.

Príspevok vznikol ako výstup vedeckého projektu GP 2/0166/08 Zhodnotenie prínosu agro-environmentálnych programov k ochrane a udržaniu diverzity poľnohospodárskej krajiny v rámci Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV.

Literatúra

- Atlas krajiny Slovenskej republiky. 1. vydanie, Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR, Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, 344 s.
- Dobrovodská, M.: Historická krajinná štruktúra – Liptovská Teplička. *Životné prostredie*, 2000, 34, 5, s. 267 – 269.
- Klinda, J., Lieskovská, Z. a kol.: Správa o stave životného prostredia Slovenskej republiky v roku 2009. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR, Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2010, 280 s.
- Štefunková, D., Cebecauer, T.: Visibility Analysis as a Part of Landscape Visual Quality Assessment. *Ekológia (Bratislava)*, 2006, 25, Suppl. 1, p. 229 – 239.
- Štefunková, D., Dobrovodská, M.: Kultúrno-historické zdroje Slovenska a ich význam pre trvalo udržateľný rozvoj. In: Izakovičová, Z., Kozová, M., Paudišová, E. (eds.): Implementácia trvalo udržateľného rozvoja. Bratislava : ÚKE SAV pre SNK SCOPE, 1998, s. 104 – 111.

Ing. Jana Špulerová, PhD., jana.spulero@savba.sk
Ústav krajiny ekológie SAV, Štefánikova 3, P. O. Box 254, 814 99 Bratislava